

DÉSANNE
VAN BREDERODE

Stiller leven

Uitgeverij Valkhof Pers

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Het Thijmgenootschap, vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing, is opgericht in 1904 en draagt sinds 1947 de huidige naam, geïnspireerd op J.A. Alberdingk Thijm, literator, kunstkenner en cultuurdrager. Deze vereniging van christelijke intellectuelen zet zich in voor wetenschappelijke publicaties met een actueel, levensbeschouwelijk accent. Voor een lidmaatschap zie de laatste pagina van dit boek

ISBN 90 5625 052 3

Copyright © 1998 by Désanne van Brederode, Amsterdam

Boekverzorging: Brigitte Slangen, Nijmegen

Opmaak en lithografie: Peter Tychon, Wijchen

Illustraties: Sanne van Tongeren, Amsterdam

Verspreiding voor België: Maklu Distributie, Antwerpen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.*

Inhoud

STILLER LEVEN

Inleiding 9

Taalverloedering als symptoom 13

Op zoek naar begrip 19

De plicht om te praten 25

Een gemis door overvloed 33

De noodzaak van geestelijke ascese 39

Actief passief zijn 49

Openbaring versus openbaarheid 57

LITERATUUR 61

PERSONALIA 62

BIJ HET THIJM-ESSAY 1998

Het Thijmgenootschap, 'Vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing', heeft als doelstelling om vanuit een christelijke levensovertuiging en op wetenschappelijk niveau een bijdrage te leveren aan de reflectie op actuele ontwikkelingen in wetenschap en samenleving. Daartoe organiseert de vereniging symposia en verzorgt zij de uitgave van boeken in de reeks 'Annalen van het Thijmgenootschap'. Sinds 1996 wordt jaarlijks, als laatste aflevering van de Annalenreeks, het Thijm-essay gepubliceerd.

De wetenschappelijke raad van het Thijmgenootschap, die de redactie voert van de Annalen, vraagt elk jaar een – in maatschappelijk, kerkelijk, artistiek of wetenschappelijk opzicht – vooraanstaand persoon, in wiens werk zij haar doelstellingen herkent, als auteur van het Thijm-essay op te treden. De keuze van het thema en van de wijze van uitwerking ervan laat zij geheel aan de auteur over. Door de keuze van auteurs wordt geprobeerd in de Thijm-essays de verschillende domeinen van de cultuur aan de orde te laten komen, zoals dat ook in de andere publicaties van het Thijmgenootschap gebeurt.

Het eerste Thijm-essay (*Het geloof van een christen* 1996) werd geschreven door mgr. H.C.A. Ernst, emeritus bisschop van Breda. De auteur van het tweede Thijm-essay (*Novio Millennium. Over waarde van eeuwen en eeuwige waarden* 1997) was mr. E.M. d'Hondt, burgemeester van Nijmegen en voorzitter van de korpsbeheerders van de politie in Nederland.

U heeft nu het derde Thijm-essay voor u, *Stiller leven*, geschreven door Désanne van Brederode, schrijfster en filosofe. Haar essay ontwikkelt zich geleidelijk van een

herkenbare maar confronterende beschrijving van onze actuele cultuur tot een behartigenswaardig pleidooi voor aandacht, innerlijkheid en intimiteit, voor 'stiller leven'.

Het volgende Thijm-essay zal in de winter van 1999 verschijnen en geschreven worden door prof. dr. Herman De Dijn, hoogleraar wijsbegeerte en vice-rector van de Katholieke Universiteit Leuven.

Namens de wetenschappelijke raad van het Thijmgenootschap,

prof. dr. P.J.M. van Tongeren, voorzitter

INLEIDING

Mensen in deze tijd communiceren met zijn allen heel wat af. De media en de informatietechnologie hebben het voor iedereen vergemakkelijkt om zichzelf kenbaar te maken, de psychologie heeft mensen een taal aangereikt waarmee ze zich adequaat kunnen uitdrukken en waarmee ze naar anderen kunnen doorvragen. Mensen zijn geen geheim meer voor zichzelf, noch voor elkaar. Ze kunnen kennis met elkaar delen, informatie uitwisselen, hun geest verruimen en ertoe bijdragen dat anderen hun blik verruimen. Openbare discussies over de meest uiteenlopende onderwerpen zijn aan de orde van de dag, van de deelnemers eraan wordt niet per se specialisatie verlangd; een mening, visie of interessant verhaal hebben is al genoeg.

Dat iedereen over alles mag meepraten en zich van alles op de hoogte kan stellen kan een overwinning op de generaties vóór ons heten, een zegen van liberalisme en democratie. De overgang van een industriële samenleving naar een kennis- en informatiesamenleving schept vrij denkende, bewuste mensen die geen slaaf meer hoeven zijn van een systeem, maar zelf hun koers kunnen bepalen. Ze hebben inspraak, wat de autoriteiten doen wordt niet voor hen weggehouden en binnen ruime marges lijkt zowel het publieke als het innerlijke leven ‘maakbaar’. Met kennis kan iemand wat aan bestaande situaties veranderen, hij kan zichzelf begrijpen, keuzes maken, deze toelichten en zijn leven vatten in een verhaal dat hem onderscheidt van anderen. Kunnen praten, mondig zijn, gehoord worden – deze drie, maar de grootste daarvan is ‘gehoord worden’: pas dan tellen we mee als authentiek individu.

“Het is de plicht van ieder mens om openbaar te worden”, schreef de Deense filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) in *Entweder/Oder*, een boek dat handelt over de ethisch-religieuze keuze die van de mens een werkelijk

existerende enkeling maakt. Dat wil zeggen, iemand die zich niet (meer) laat leiden door de vele meningen van anderen, noch door experimenteerdrijf met de vele mogelijkheden van leven die zich aandienen, maar die zijn innerlijke stem volgt.

“Ieder mens heeft het recht op vijftien minuten roem”, is een vaak geciteerde uitspraak van de pop-art kunstenaar Andy Warhol (1928-1987). Op het eerste gezicht vertonen beide uitspraken een hoge mate van gelijkenis. Althans, voor wie niet vertrouwd is met het oeuvre van Kierkegaard en Warhols statement beziet in de context van diens pogingen als persoon even populair te worden als zijn eigen, toegankelijke kunst. De plicht van mensen om openbaar te worden en hun recht op vijftien minuten roem, lijken keerzijden van dezelfde medaille. Plicht en recht houden elkaar bovendien in balans. Ze voeden elkaar en bewerkstelligen aldus hun expansie. Steeds meer mensen treden in de openbaarheid en maken gebruik van hun ‘spreekrecht’ waardoor het erop gaat lijken dat wie zich van een stem onthoudt een ongeïnteresseerde en niet-geëngageerde ‘nul’ is. Toch heeft Kierkegaard met zijn plicht tot openbaarheid nooit opgeroepen tot de openbaarheid die de democratische media, de psychoanalyse en de communicatietechnologie prediken.

Openbaar worden betekent bij hem: de eigen vrijheid als een taak op je nemen en je talenten, je achtergrond (zowel de ballast als de positieve indrukken), je zelf realiseren in de omgang met anderen, in werk en in je wijze van leven. Dit openbaar worden is niet op resultaat gericht, noch op erkenning – het heeft nauwelijks met ‘gehoord worden’ te maken, maar alles met het horig zijn aan je eigen onvervangbare roeping als individu. Zonder in dit essay dieper op het werk van Kierkegaard in te gaan, wil ik onderzoeken of en hoe het mogelijk is deze plicht tot openbaarheid het te laten winnen van de openbaarheid die mensen wordt opgedrongen als het hoogste goed, als iets ‘waar men recht op heeft’.

Ik zal een poging wagen aan te tonen dat deze laatste vorm van openbaarheid geweld doet aan ons innerlijk leven, ook al spiegelt ze ons voor dat wie zichzelf kan uitdrukken pas een waarlijk zelfbewust individu is. Dat bewust en vrij leven niet slechts afhangt van het vermogen om veel en goed te kunnen communiceren, maar zeker ook van bezinning, introspectie en het kunnen luisteren naar de sfeer tussen mensen, naar de eigen verbeelding, de stemmingen, herinneringen en het gevoel, dat wordt door de nadruk op openbaarheid te leggen veelal overschreeuwd.

Het weigeren deel te nemen aan het heersende vertoog, het kritisch afstand nemen van het recht op openbaarheid, en ervaringen en zelfbeleving niet dooddenken en -praten door de taal die ons is aangereikt als ‘communicatie-middel’, kan de poëzie van het samenleven herstellen en ons geestelijk leven verdiepen. Wat bewust leven inhoudt, hoop ik in dit essay aan het licht te brengen, al geldt voor zowel lezer als schrijver: het werkelijke ‘aan het licht brengen’ geschiedt pas in uw en mijn – innerlijke en op onze naasten betrokken – leven zelf.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Taalverloedering als symptoom

Met enige regelmaat confronteren taalkundigen onze samenleving met wat zij beschouwen als een voortschrijdende taalverloedering, al zijn ze tegenwoordig verplicht die eufemistisch 'taalverandering' te noemen. Standaard Nederlands (voorheen Algemeen Beschaafd Nederlands) wordt nauwelijks meer gesproken, radio- en televisieomroepen betrekken presentatoren en acteurs met accenten die hun afkomst verraden, die bovendien klemtonen verkeerd leggen en zinnen niet netjes afmaken.

Een andere klacht betreft het toegenomen gebruik van uit vreemde talen geleende woorden, Engelse uitdrukkingen voorop. In geschreven teksten valt het gebrek aan grammaticale kennis op, stijl- en spelfouten vervuilen niet alleen reclamefolders en brieven van overheidsinstellingen, maar zelfs journalistieke en literaire produkten. Ook wetenschappers hebben nog zelden oog voor de compositie van een artikel, om over hun woordkeus nog maar te zwijgen.

Mijn moeder, geen taalkundige, maar wel behept met een voor schoonheid gevoelig oor, kon zich eveneens opwinden over deze taalverloedering, maar zich daarnaast ook verbazen over het gemak waarmee om het even welke Nederlander zijn zegje kon doen wanneer hem naar zijn mening of 'verhaal' werd gevraagd. Geboren in 1930, herinnerde zij zich een tijd waarin maar weinig mensen zich adequaat konden uitdrukken. Verlegenheid bij mensen uit lagere milieus ten opzichte van degenen die een hoger ambt bekleedden, was eerder regel dan uitzondering. Het vocabulaire van de gewone man was niet toereikend voor een conversatie met politici, de clerus, artsen, juristen, geleerden en kunstenaars. Men durfde geen vragen te stellen of in het openbaar te spreken en omgekeerd deden degenen

die wel over uitdrukkingsvaardigheid beschikten weinig tot geen pogingen een boodschap in toegankelijke bewoordingen over te brengen, en zo de kloof te overbruggen.

Zelf ben ik opgevoed in een tijd die mondigheid en communicatie hoog in haar vaandel droeg en nog draagt. Een kind dat nieuwsgierig en assertief is, wordt tegenwoordig niet afgestraft maar beloond. Het krijgt antwoord op al zijn vragen en mocht een antwoord hem onverhoopt toch onthouden worden, dan kan hij dit zelf opzoeken.

Er staan hem vele informatiebronnen ter beschikking; het kind kan zich met zijn vraag simpelweg wenden tot andere volwassenen dan zijn ouders, maar ook de krant opslaan of, als het wat ouder is, surfen op Internet. Hoewel ik van deze laatste mogelijkheid zelf nog geen gebruik kon maken, had de wereld voor mij, anders dan voor mijn moeder in haar jeugd, al snel geen geheimen meer. Ik kreeg te horen wat ik wilde weten en al werd de informatie aan mijn belevingswereld aangepast, verbloemd werd er niets. Waarom we naar de kerk gingen en wat mijn ouders onder geloven verstonden werd mij verteld zonder enig verschuilen achter dogma's; ik mocht met mijn ouders in discussie treden en hun twijfel werd in alle eerlijkheid met me gedeeld. Mij zomaar wat wijsmaken om van het gezeur af te zijn, gebeurde nooit. Eerder nog werden mijn vragen met een wedervraag aan banden gelegd.

“Waarom ben je zo nieuwsgierig? Begrijp je niet dat wij, net als jij, ook wel eens dingen voor onszelf willen houden?” waarna er een gesprek over kennis versus levenservaring volgde; mijn moeder was van mening dat een kind sommige dingen beter aan den lijve en op de daarvoor bestemde leeftijd kon ervaren, dan hem te laten denken dat hij het leven, nog voor hij ook maar een stap in zijn toekomst had gezet, al door en door kende. Hoewel ik nu beseft dat ze daarin gelijk had, mocht ik het ook hierin hartgrondig met haar oneens zijn.

Wat mijn ouders in hun seksuele voorlichting aan mij achterwege lieten, werd mij door klasgenoten meege-

deeld – wat stiekem geblader in *Turks Fruit* van Jan Wolkers en in de medische encyclopedie deed de rest. In het jeugd-
blad *Popfoto* brachten de in de probleemrubriek gestelde
vragen mij op ideeën, en anders vormden deze wel de aan-
leiding voor intieme gesprekken met vriendinnetjes.

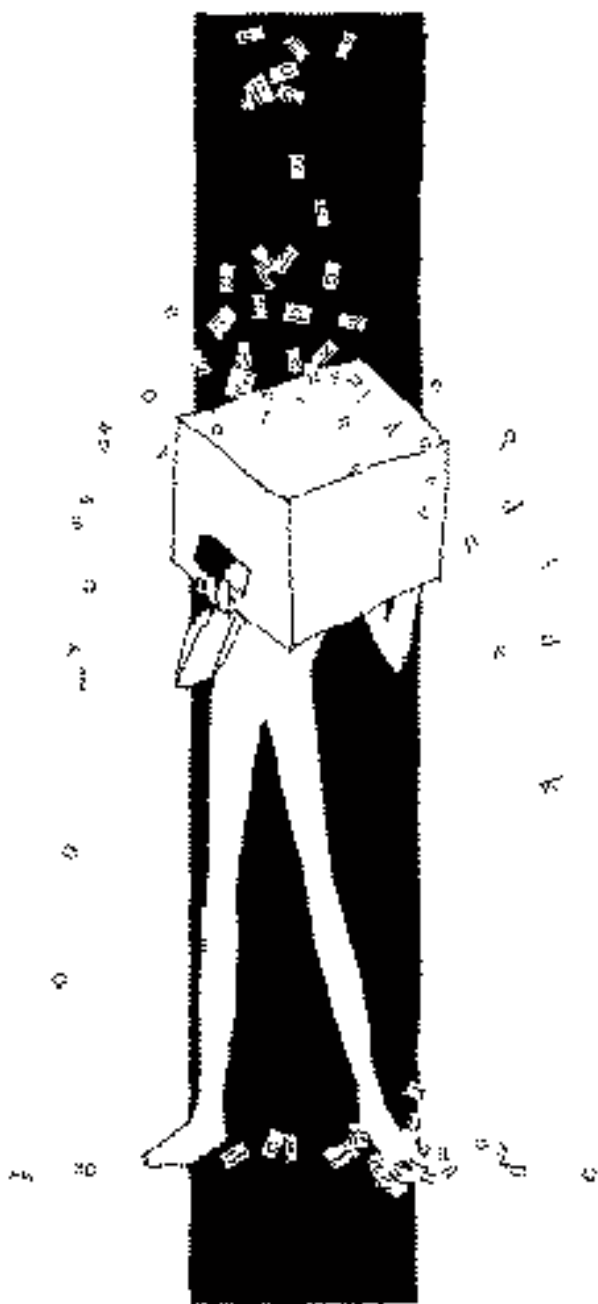
Als ik ziek was werd ik niet alleen verzorgd, mij werd
ook verteld wat ik mankeerde, uit welke symptomen je dit
kon afleiden en waarom ik welk medicijn kreeg toege-
diend. Zat me iets dwars dan werd ik aangespoord hier-
over te praten, heerste er een gespannen sfeer in huis dan
werden huwelijksconflicten toegelicht, ik had inspraak in
wat er 's avonds gegeten zou worden, in hoe mijn verjaar-
dag moest worden gevierd en in het vaststellen van de
vakantiebestemming. Nog voor ik zelfs maar een vraag
had kunnen stellen, werd ik bestookt door feiten, menin-
gen, verklaringen, discussies en informatie. Ik las bijslui-
ters van geneesmiddelen, de productinformatie op verpak-
kingen van koekjes en broodbeleg, de hoezen van lang-
speelplaten, folders van Postbus 51 en politieke partijen,
het parochieblaadje en de Libelle. Musea deden hun best
mij te interesseren voor kunst, door speurtochten met
kwisvragen over de tentoongestelde werken uit te zetten.
Onder schooltijd werden bezoekjes aan boerderijen, fa-
brieken en verzorgingsinrichtingen gebracht. Educatieve
bezoekjes, waarbij je een kijkje achter de schermen van het
betreffende bedrijf kreeg, hoorde en zag hoe producten tot
stand kwamen, en je leerde hoe mensen werden begeleid,
hoe dit alles in vroeger dagen in zijn werk ging en welke
vernieuwingen er nog op komst waren. Na afloop mocht je
de rondleider vragen stellen, al restten je er nog maar wei-
nig.

Opgroeien in een wereld zonder mysteries mag zeker
een verworvenheid heten. Het is prettig om antwoorden
op vragen te krijgen, het is prettig geleerd te hebben je
te uiten en te weten dat er altijd wel iemand is die naar je
wil luisteren. Taalverloedering mag dan de negatieve keer-
zijde van de toegenomen communicatie-mogelijkheden

zijn, over het algemeen geldt toch dat we openheid hogelijk waarderen.

Echter, een overdaad aan onthullingen, ontboezemingen, informatie en praatvermaak gaat ook gepaard met het verlies van wat ik hier voor het gemak alleen nog maar een 'innerlijke wereld' wil noemen. Het is inderdaad jammer dat er fijnzinnige uitdrukkingen zijn verdwenen, dat er zoveel rauwe kreten voor in de plaats zijn gekomen, dat het vormen van een mooie zin het heeft afgelegd tegen het snel overbrengen van een boodschap en dat afkortingen, onafgemaakte zinnen en grammaticale missers er blijk van geven dat taal eerder een handig gebruiksvoorwerp is dan de materie waarmee je een beeld kunt schilderen of een gedachte subtiel en in schoonheid kunt vormgeven. Maar taalverloedering is slechts een oppervlakteverschijnsel, een symptoom meer nog dan de kwaal zelf; ons verstand is overvoerd, onze innerlijke wereld ondervoed.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Op zoek naar begrip

'Erover praten' is het adagium waarmee hulpverleners onze zelfstandigheid teruggeven in tijden dat we ons verdrietig of geleefd voelen, of in elk geval 'niet onszelf'. Mensen hoeven niet in stilte te lijden. Ze hoeven zich niet te laten gezeggen wat er met ze aan de hand is, nee, ze kunnen dit zelf vertellen, in hun eigen bewoordingen. Erover praten lucht op. Erover praten betekent dat we een lijn in ons leven brengen, een beter zicht krijgen op oorzaak en gevolg en snappen wie we zijn, wat we willen en wat we als de voornaamste obstakels zien die ons hiervan weerhouden.

Op het eerste gehoor is 'erover praten' een advies dat tegemoet komt aan een natuurlijk verlangen naar begrip.

Een onbestemd gevoel van onbehagen kan worden verholpen door iets te doen waar je plezier aan beleeft. Een uurtje zwemmen, een middag winkelen, een vrije dag nemen om die prachtige roman in één adem uit te kunnen lezen of uitgaan met vrienden, kunnen voldoende zijn om weer fluitend aan het werk te gaan en degenen met wie je leeft in een nieuw licht te zien. Maar houdt het gevoel langer stand en tast het zelfs de vreugde aan in wat je doorgaans plezierige activiteiten placht te vinden, dan helpt het verzetten van de geest niet meer.

Het lijkt erop alsof de wereld als een tapijt onder je vóeten wordt weggetrokken. Alsof iedereen vrijer en gelukkiger is dan jij, meer aandacht krijgt en beter kan genieten, terwijl je zelf elke poging om weer bij die wereld van onbezorgde mensen te horen, als een dodelijk vermoeiende inspanning ervaart. Het zou prettig zijn als iemand je vanaf de rand van het tapijt nog eens een hand toestak en je weer in het leven trok. In een depressie verwacht iemand precies die troost die telkens uitblijft.

"Liet iedereen me maar eens met rust," zegt de man die

voortdurend het idee heeft dat anderen iets van hem willen en zelfs de omhelzing van zijn vrouw uitlegt als een middel om iets van hem gedaan te krijgen.

“Waarom komt er nooit meer iemand op bezoek en belt er niemand om te vragen hoe het met me gaat?” vraagt de vrouw die zelf altijd heeft gezegd dat ze graag alleen is en in het contact met kennissen liever luistert dan aan het woord is.

Hoe dan ook, in een periode van terneergeslagenheid eisen we bijna dat medemensen helderziend zijn en beter dan wijzelf begrijpen wat we nodig hebben om weer ‘de oude’ te kunnen worden. Plotseling staat het begrip ‘begrip’ in het topje van onze hoogstpersoonlijke piramide van Maslow; genoeg te eten en een dak boven ons hoofd zijn van beduidend minder belang.

Wordt de hand niet toegestoken op onze favoriete manier (en dat is meestal het geval: wie zich ellendig voelt zal de rozen die hij heeft gekregen plichtmatig beruiken, maar denken “Ik heb al zo vaak gezegd dat ik meer van tulpen houd”, of had liever gehad dat het gewillige oor van een collega, het oor van zijn echtgenote was geweest), dan kunnen we zelf één van de vele handen vastgrijpen van mensen die zich hebben bekwaamd in het reddingswerk. Met wie je uiteindelijk praat maakt niet uit, zolang je er maar over kunt praten. Waarover?

Over jezelf. Over de dingen die je in je vroegste jeugd zijn aangedaan, over denkbeelden die zich hebben vastgezet in je psyche en je verhinderen vrij te zijn, over schuldgevoelens, karakterzwaktes, gemis, de moeite met je relaties, over dromen, seksuele voorkeuren en angsten. Op de sofa bij de psychiater maken mensen verhalen van zichzelf. Bij de creatieve therapeut lichten ze hun vetkrijttekeningen toe, bij de oerdanstherapeut vertellen ze wat hun lichaam hen tijdens het bewegen openbaarde, in evaluatierondes verklaren cursisten van de één of andere New Age-guru waarom ze zo vreselijk moesten huilen toen ze werden aangeraakt.

Ik zal de laatste zijn dergelijke praktijken alleen maar belachelijk te willen maken. Uit eigen ervaring weet ik dat het ook werkelijk een opluchting kan zijn wanneer je in een besloten ruimte en tegen een neutrale luisteraar over jezelf kunt praten. Er is niemand die je middenin je monoloog terugfluit met de opmerking “Dat zeg je nou wel, maar tegen mij heb je daar nooit wat van laten blijken”. De toehoorder is geen verwante die je intimideert door erop te wijzen dat je het verleden verkeerd beschrijft, omdat hij of zij dit verleden nu eenmaal anders heeft ervaren. En niemand houdt je in de toekomst aan je woord.

Je verhaal krijgt alle kans om *jouw* verhaal te zijn. Eenmaal volledig – dat wil zeggen, van vroegste kinderjaren tot aan vandaag, of, in een probleemgericht vertoog, van eerste oorzaak tot huidige toestand – uitgesproken, staat het buiten jezelf, is het een immaterieel object geworden dat je je kunt toeëigenen: dit ben ik. Ook al schrijven maar weinig mensen hun verhaal op, ze beschikken wel over een redelijk vaststaande geschiedenis die zelden meer wordt gewijzigd.

Het persoonlijke verhaal is bovendien een dubbelzijdig identiteitsbewijs; het is spiekbriefje en visitekaartje in één. De eigenaar van het verhaal kan zichzelf met (anekdotes uit) het verhaal aan anderen presenteren. Daarnaast kan hij in tijden van een crisis, bij het maken van keuzes, of in een lichte vertwijfeling, fragmenten herlezen die hem weer grip op zijn eigen leven geven.

Tot nu toe schreef ik over mensen die zich daadwerkelijk tot een hulpverlener wenden, met een serieuze vraag en een nijpend verlangen naar begrip. De bedoeling van de toverspreuk ‘erover praten’ is niet dat de spreker zich afhankelijk maakt van de toehoorder, maar zichzelf, door zijn hart te luchten, bevrijdt van gedachten die hem ervan weerhouden zichzelf te zijn, te genieten en, nog belangrijker, binnen een gemeenschap te ‘functioneren’. Hoewel de therapeut vragen stelt met al dan niet geveinsde belangstel-

ling, aanmoedigend knikt, tissues aanreikt en zich hoe dan ook begrijpend opstelt, het voornaamste begrip dat een cliënt bij een goede therapeut kan halen is zelfbegrip.

Belangrijker nog dan het verkrijgen van het eerder genoemde identiteitsbewijs, is juist het *loslaten* van knellende, bewuste of onbewuste herinneringen. De cliënt leert zichzelf en anderen te vergeven voor in het verleden begane fouten en hij ziet in dat hij zich niet langer hoeft te identificeren met denkbeelden en neuroses die hij helemaal niet wil hebben.

Erover praten is ontdekken dat er een vuiltje in je oog zit en dit vervolgens verwijderen, het is een wond aan de lucht bloot stellen en ontdekken dat het hierdoor sneller geneest dan wanneer je het afdekt met gewenst sociaal gedrag. Goede therapie is gericht op het leven ná het verhaal.

Toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat zeer veel mensen, ook degenen die nog nooit naar de hand van een hulpverlener hebben gereikt, het bezitten van een verhaal als hoogste goed beschouwen. 'Erover praten' is allang niet meer een middel, het is een doel op zichzelf geworden.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

De plicht om te praten

De Franse denker Michel Foucault vergeleek in deel 1 van zijn drie delen tellende *Geschiedenis van de Seksualiteit*, getiteld *De wil tot weten* het psychologische/psychiatrische vertoog met de opgelegde biechtpraktijk van weleer. Ofschoon onze generaties geen plicht meer voelen zich te zuiveren van alles wat God en Diens vertegenwoordigers op aarde niet bevalt en ofschoon ons niet door een hogere instantie een moraal wordt voorgeschreven, geldt de opvatting dat het praten over ons intiemste zelf intrinsiek 'goed' is – wat we inhoudelijk ook te berde brengen. Anders dan in het biechthokje, stuiten we niet op verontwaardiging gevolgd door een boete, en absolutie ontvangen we evenmin.

We zijn geëmancipeerde mensen die geen macht boven zich erkennen, zeker niet als het om privé zaken gaat. Maar volgens Foucault gaan we er wel unaniem mee accoord dat het je uitspreken gezonder is dan alles vóór je te houden, en dat weten hoe je – geestelijk en lichamelijk – in elkaar zit een absolute voorwaarde is om je tot anderen, tot de samenleving in haar geheel, te kunnen verhouden. Omdat deze waarden ons door niemand persoonlijk, noch door een instantie zijn opgelegd, spreekt Foucault door heel zijn oeuvre heen over 'anonieme machten', of over het vertoog (le discours) als normaliserende macht. Door te spreken constitueren wij het vertoog, dat is één ding, maar meer nog schrijft het vertoog ons voor wat wel en niet gezegd mag worden (Zie ook Foucaults inaugurele rede *De orde van het vertoog*.)

Alpha- en bètawetenschappen hebben bijvoorbeeld ieder hun eigen jargon, hun eigen conventies met betrekking tot het schrijven van een deugdelijk artikel en zonder dat dit ooit in positieve regels is geformuleerd, staat vast

uit welke bronnen geciteerd mag worden wil een publicatie kunnen worden aangemerkt als wetenschappelijk. Uitspraken van kennissen, persoonlijke ervaringen en bij het onderwerp gezochte dichtregels, horen niet in een wetenschappelijke tekst thuis, laat staan dat de opbouw van de tekst experimenteel of zelfs kunstzinnig van aard mag zijn.

Met deze restricties kunnen veel wetenschappers leven. Ze kunnen zelfs geleidelijk iets verschuiven in de conventies, al lukt ze dit niet eerder dan nadat ze hebben bewezen binnen de bestaande conventies status te kunnen verwerven; een aanval vanuit de marge op de gevestigde orde wordt immers al bijvoorbaat niet serieus genomen.

Tot zover iets over de *verbiedende* macht van het ver-
toog. De *gebiedende* macht van het ver-
toog is minder een-
voudig aan het licht te brengen, temeer omdat ze vrijheid suggereert waar fluwelen dwang heerst. Mensen staan er zelden bij stil dat de taal die ze gebruiken en de spreekwijze die ze als 'goed' kwalificeren cultureel bepaald zijn, en dat de woorden die ze voor hun gedachten kiezen alsook de gedachten zelf een niet nader te bevragen paradigma onderschrijven.

Dit klinkt nogal abstract. Toch hoeven we de televisie maar aan te zetten of een tijdschrift open te slaan, of de bekentenissen vliegen ons om de oren. Bekende en onbekende Nederlanders spreken schaamteloos over hun ziektes, verhoudingen, seksuele voorkeuren, angsten en teleurstellingen, over hun jeugd, ouders, trauma's, blokkades en de overwonnen taboes. Opvallend hierbij is dat de taal die wordt gebruikt een psychologisch-medisch karakter heeft. De sprekers objectiveren zichzelf, analyseren zichzelf en voorzien de uitspraken die ze doen van eigen interpretaties, waardoor niets meer aan de verbeelding wordt overgelaten. Men komt tegemoet aan een vooronderstelde behoefte aan 'de waarheid'.

Een goed voorbeeld hiervan is de mode in de hedendaagse literatuur. De romans die het beste verkopen zijn die met een hoog autobiografisch gehalte. Lezers willen

weten of het verhaal echt gebeurd is en dat niet alleen, ze willen ook weten hóe de schrijver alles beleefd heeft. Emoties tellen, intimiteiten tellen, slaapkamergeheimen en breed uitgemeten leed tellen, voor fictie is nauwelijks plaats. Een tweede eis van lezers, en daarmee ook van uitgevers, is dat de persoon achter het boek mediageniek is. Schrijvers moeten welbespraakt zijn en het vooral niet te veel over hun werkwijze en schrijftechniek hebben, noch over de manier waarop ze waarnemen en de stijl die ze langzaam maar zeker hebben gevonden, maar over hun leven. De auteur die zich in interviews terughoudend opstelt wordt behalve saai ook niet eerlijk gevonden; in het ergste geval ziet het publiek zijn spaarzame uitingen aan voor pogingen zichzelf te mystificeren.

Wie niet meedoet aan het openhartigheidscircus voelt zich kennelijk verheven boven normale mensen en al wordt het predikaat 'normaal' verder niet toegelicht, in de uitspraak klinkt door dat mensen pas normaal zijn als ze hun ziel op de snijtafel durven leggen. Een tendens in de boekenwereld is dan ook dat mensen zonder enige schrijfambities maar met een interessant levensverhaal, door uitgevers worden aangemoedigd om daar toch maar eens een boek van te maken. Literair redacteuren ontpoppen zich tot *ghostwriters* die het abominabele taalgebruik van de amateur opschroeven tot leesbaar proza. En met 'leesbaar' is dan ook alles gezegd.

Vorm, toon en verbeeldingskracht moeten het afleggen tegen inhoud, vaart en 'waarheid'; het boek is eerder een hapklaar tussendoortje dan geestelijk voedsel. Lezers voelen zich prettiger bij verhalen waarin ze zich herkennen of die informatief zijn, dan bij verhalen die een beroep doen op hun fantasie, inlevingsvermogen en taalgevoel.

In deze eeuw heeft de omslag van een door de kerken en publieke moraal opgelegd 'spreekverbod' naar een door psychotherapie en de media opgelegd 'spreekgebod' zich razendsnel voltrokken. We biechten met z'n allen heel wat af, ver voorbij de schaamte. Maar of we daardoor vrijer

zijn geworden? De Franse taal filosoof Roland Barthes schreef in 1975 al in zijn alfabetische 'autobiografie' *Roland Barthes door Roland Barthes*:

“Ik leef in een maatschappij van zenders (*en ik ben er zelf een van*): iedereen die ik ontmoet of die mij schrijft, die mij een boek toestuurt of een tekst, een overzicht, een prospectus, een protest, een uitnodiging voor een toneeluitvoering, voor een tentoonstelling, enzovoort, is een zender. De lust tot schrijven, tot produceren, oefent alom aandrang uit; maar omdat het circuit commercieel is, blijft de vrije productie versperd, ontredderd en bij wijze van spreken buiten zichzelf; het merendeel van de tijd worden de teksten en opvoeringen daarheen gestuurd waar men er niet om gevraagd heeft; ze stuiten, tot hun eigen ongeluk op 'relaties', niet op vrienden, nog minder op deelgenoten; wat tot gevolg heeft dat dit soort collectieve schrijfjaculatie, waarin men de *utopische* scène van een vrije maatschappij zou kunnen zien (waar de lust zou circuleren zonder tussenkomst van het geld), vandaag de dag uitdraait op een apocalyps.” (pag. 88)

In alle werken van Barthes klinkt deze klacht door. Men is het plezier in het lezen verloren omdat een verwetenschappelijkte blik de plaats heeft ingenomen van het lichaam. Daarmee bedoelt hij overigens niet het concrete lichaam dat aan biologische processen onderhevig is en door de wetenschap te objectiveren is, maar het lichaam zoals we dat zelf ervaren: een onmiddellijke aanwezigheid die we niet bezitten maar *zijn*.

Een bron van zintuiglijke genoegens, irrationele verlangens, herinneringen aan sferen – de plaats waar stemmingen ontstaan (bijvoorbeeld melancholie, woede, opwindig), de instantie die als het ware buiten ons bewustzijn om associeert, de innerlijke beelden bij de woorden laat verschijnen en ons omgekeerd naar woorden laat zoeken voor steeds weer niet 'dekkend' of op volstrekt originele wijze uit te drukken gemoedstoestanden als bijvoorbeeld verliefdheid. Het voert voor dit essay te ver om in te gaan op

de vraag of 'het lichaam' in het werk van Roland Barthes nu wel of niet metaforisch dient te worden opgevat, feit is dat hij goede literatuur beschouwt als een ontmoetingsplaats van 'lichamen'. De schrijver drukt zijn plezier in het schrijven uit (dat dit op twee manieren gelezen kan worden is niet toevallig), de lezer ervaart plezier in de tekst. En precies omdat deze beide soorten plezier nooit zullen samenvallen, zoals lichamen gescheiden blijven en hun gewaarwordingen ook nooit samenvallen, blijft er een diep verlangen bestaan dat de vreugde verhoogt: de schrijver prikkelt en verleidt zijn lezer, de lezer wil dieper in het boek doordringen, het in zich opnemen, zinnen kunnen citeren – kortom, hij verliefd zich in de taal en vanuit dit verlangen maakt hij zich het verhaal meer en meer eigen.

Het is echter niet Barthes' bedoeling dat de lezer gaat leven naar het boek, noch dat hij zich spiegelt aan hoofdpersonen, noch dat hij zich de vraag stelt "of hier wel de waarheid staat?"

In zekere zin verandert de lezer na het boek vanzelf en op zijn (lichaams)eigen manier; het boek heeft beelden, sferen en herinneringen aan zijn lichaam toegevoegd die het boek eerst zelf in dit lichaam heeft opgewekt. Het is ons eigen, ondoorgrondelijke associatievermogen dat door een beeldend schrijvende auteur kan worden geprikkeld. Om die reden kan een auteur onze leeservaringen ook nooit tot de orde roepen met feitelijkheden, bedoelingen en 'de waarheid'. Een literair werk is geen wetenschappelijk werk. Een regel poëzie is geen scheikundige formule waarin water altijd staat voor H_2O . Het water in een gedicht kan zeewater zijn, regen, traanvocht of een symbool voor de duistere wereld van des dichters emoties. Uit de context van de woorden rondom dit ene begrip maken we op welk water de dichter bedoelt, maar dan nog: hoe we ons dit water voorstellen, is en blijft aan ons.

Barthes noemt dan ook herhaaldelijk het verschil tussen denotatief en connotatief taalgebruik. Denotatief zijn de woorden en proposities die zuiver de werkelijkheid be-

schrijven, die geen misverstanden laten bestaan en geen fantasie toelaten. Wat gezegd of geschreven wordt, moet rechtstreeks samenvallen met het object waarnaar verwezen wordt en 'de werkelijkheid' of althans 'een werkelijkheid' zo nauwkeurig mogelijk benaderen. Connotatief daarentegen zijn die teksten die zelf weer nieuwe teksten genereren. Als ik bijvoorbeeld aan een vriend wil uitleggen wat me zo treft in een bepaalde literaire passage, gebruik ik andere woorden dan er staan en geef ik, met behulp van taal, betekenissen aan zinnen die voor de auteur al een betekenis hadden.

Dit laatste, het plezier in het associëren bij – en misschien zelfs in het mediteren op – teksten (geschreven of gesproken), wordt verdrongen door de waarde die wij aan denotatief taalgebruik hechten. Wat Roland Barthes over lezen en schrijven heeft geschreven, geldt evengoed voor luisteren en spreken. De 'schrijfjaculatie' is ook een 'spreekjaculatie'. Zoals het plezier in de tekst is verdwenen, zo lijkt ook het plezier in het gesprek te zijn verruild voor het nut van het gesprek, voor de plicht om zinnige mededelingen te doen.

En 'zinnig' zijn kennelijk alleen die uitspraken die snel, helder en adequaat de eigen psyche en het eigen leven toelichten, opdat de luisteraar weet met wie hij te maken heeft. Misverstanden mogen niet ontstaan. Stiltes mogen niet vallen. Alledaags mogen de bekentenissen niet zijn. Met hun verhalen bieden mensen tegen elkaar op en alleen het origineelste, spannendste en meest schokkende relaas maakt nog kans op roem die langer dan een dag duurt. Lees voor de naam 'Ischa Meijer' in Connie Palmens roman *IM*. consequent 'de loodgieter' en van het boek blijft niets over. Laat mensen in talkshows zelfbedachte sprookjes vertellen en geen kijker luistert meer.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Een gemis door overvloed

Nog niet zo lang geleden had ik een gesprek met een vriend die goed thuis is in de wereld van de informatietechnologie. Voor zijn werk is het noodzakelijk dat hij het nieuws op de voet volgt, snel op de hoogte is van trends in het bedrijfsleven en deze kennis al even snel kan combineren met de meest recente ontwikkelingen in de (arbeids)psychologie. Daarnaast leest hij, om een bredere kijk op de samenleving te behouden, literatuur en filosofie. Dankzij Internet kan hij eenvoudig zijn weg vinden in het enorme informatie-aanbod. Hij hoeft maar een paar begrippen in te toetsen en op zijn beeldscherm verschijnen boektitels, samenvattingen van krantenartikelen uit de hele wereld, discussies tussen vakspecialisten en het meest actuele commentaar op bovengenoemde informatie. Hoeveel tijd hem dit alles ook bespaart, hoeveel kennis hem dit ook oplevert, van werkelijke communicatie is geen sprake. De schrijvers zijn onzichtbaar en, in veel gevallen, ook anoniem. Bovendien verhindert het doelgerichte zoeken op Internet hem ook 'per toeval' op iets interessants te stuiten.

Ik vroeg hem of hij niet soms het idee had dat er door deze ontwikkelingen veel verloren was gegaan. Mijn vriend antwoordde instemmend en illustreerde zijn gemis met een vergelijking tussen e-mailtjes en handgeschreven brieven. Met een goede vriendin van hem, die in Afrika woont en werkt, correspondeerde hij al een aantal jaren per brief. Hoewel ze elkaar toen soms ook niet bijster veel te vertellen hadden, sprak het krijgen van een brief tot de verbeelding: er zat een verschil van dagen tussen de datering van de brief en dag waarop hij op de deurmat van mijn vriend viel, de postzegels oogden exotisch en het idee dat de enveloppe door zoveel handen was gegaan, door de lucht had gevlogen, over vreemde landen en warme zeeën, had hem

altijd opgewonden. Bovendien was de briefschrijfster echt gaan zitten voor het karwei. Nu ze beiden konden e-mailen, bleef er van het plezier weinig meer over. De berichtjes kwamen frequenter en waren niet veel anders van toon dan de brieven van weleer, maar nu pas viel het de vriend op dat zijn briefschrijfster eigenlijk bitter weinig te vertellen had en dat hij om die reden zelf ook veel minder moeite deed om het contact te onderhouden.

Eén e-mailtje te midden van tien andere valt minder op dan één buitenlandse brief tussen giro-afschriften, reclamefolders en uitnodigingen. Het schrijven en lezen van e-mails is voor beide vrienden routine geworden en omdat de vorm van e-mailtjes altijd hetzelfde is, telt hier alleen een bijzondere inhoud. In het geval van de in Afrika woonachtige vriendin was deze inhoud echter allerm minst bijzonder en dus zou de vriendschap-op-afstand weldra een milde dood sterven. Vanuit een oogpunt van efficiëntie is zoiets vooral een zegen: waarom zou je nog langer zoveel moeite doen een vriendschap te onderhouden die, bij nader inzien, zo weinig voorstelt? Waarom zou je nog postpapier kopen, de rust nemen om netjes te schrijven en de brief op het postkantoor laten wegen nu blijkt dat de ontvanger van de brief toch nooit begrijpt waar jij het over hebt? Dat is tijdverspilling.

Desalniettemin betreurde mijn vriend het dat hij een illusie armer was geworden. De illusie (of wat wij een illusie noemen) was prettig omdat zij je vulde met gevoelens van genegenheid, zorg, nabijheid, geheimzinnigheid en fascinatie, het hart liet kloppen en je deed verlangen naar een herhaling van hetzelfde; opnieuw schrijven, opnieuw de brief lezen, opnieuw het ritueel van het uitproberen van pennen, het selecteren uit belevenissen, het voorzichtig tot een stapeltje samenbinden van eerdere brieven.

In zoveel dingen zijn wij, door ons eigen toedoen, illusies armer geworden. Aan het begin van dit essay schreef ik al dat de wereld voor ons geen mysteries meer heeft en daar bedoelde ik meer mee dan een herhaling van wat eer-

der en vaker is gezegd, namelijk dat de wereld na de industriële revolutie, zoals Max Weber het noemde, 'onttoverd' is. De filosofen van de Frankfurter Schule, Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas en vele anderen met hen, hebben nagedacht over de mens die vooral werkt om consumptiegoederen en 'vrije tijd' te kunnen aanschaffen; die zich maar een schakeltje in een groot productieproces weet, denkt in termen van nuttigheid, maakbaarheid en resultaat en daarmee zijn immateriële waarden uit het oog verliest. De moordfabrieken van de Nazi's waren voor deze denkers een realiteit, zowel hun pessimisme als hun hoop hadden wortel in de herinnering aan een systeem dat vrijheid en vooruitgang voorwendde en daarmee massa's kon mobiliseren tot vernietiging; niet alleen tot vernietiging van mensen, maar ook tot vernietiging van de autonome, reflexieve rede die buiten de maatschappelijke processen *moet* staan om kritisch te blijven.

Inmiddels zijn veel van hun denkbeelden en suggesties uit de mode geraakt. Sommige daarvan werden ontmaskerd als utopieën, andere blijken niet te passen bij de ontwikkelingen van industriële samenleving naar informatie-samenleving. Bovendien duldt het relativisme dat het huidige postmoderne denken kenmerkt weinig ideologie en vooruitgangsgeloof.

Natuurlijk is het werk van de leden van de Frankfurter Schule gedateerd. Natuurlijk waren de auteurs helderzienden noch profeten en natuurlijk was hun geest niet objectief. Maar hun pleidooi voor contemplatie, het reflexieve gesprek, voor een liefdevolle verhouding tot arbeid en een authentiek, individueel engagement is evengoed actueel. Datzelfde geldt voor het werk van existentialisten als Kierkegaard, Heidegger en Sartre. Waarom zouden we met het badwater ook het kind weggoeien?

Zelf ben ik genoeg kind van mijn tijd om te beseffen dat geen filosofische theorie het tij kan keren. Dat een gedachtengoed dat een beweging op gang brengt, hoe sociaal en bevrijdend ook, eerder met aarzeling dan met enthous

siasme begroet dient te worden. Dat elke analyse van onze cultuur en iedere oplossing voor de problemen in deze cultuur niet zonder een meta-analyse kan, waarin de gebruikte begrippen worden getoetst aan hun betekenissen door de gehele wijsgerige geschiedenis heen – opdat er niet zomaar op mul zand wordt gebouwd.

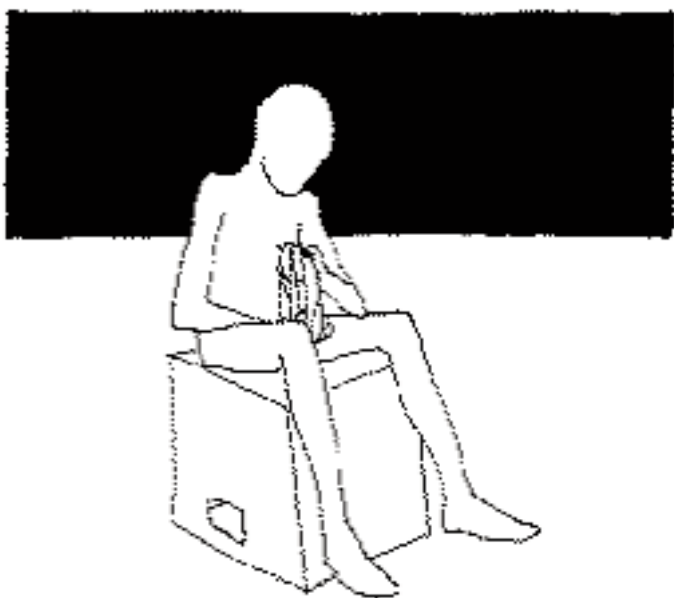
Maar een té relativiserende attitude kan ontaarden in een denken dat alleen nog maar het denken doordenkt, zoals steeds meer kunst alleen nog maar commentaar is op andere kunst. Persoonlijk geloof ik dat iedereen die dit wil, buiten de maatschappij kan treden om deze maatschappij en het eigen participeren daaraan, aan kritische vragen te onderwerpen.

Met of zonder gedegen kennis van de Westerse wijsgerige traditie, valt dan op dat we met al onze verworven individuele vrijheid, onze toegenomen kennis en communicatiemogelijkheden nog steeds (of steeds meer) 'lijden' aan een verlies van immateriële waarden, om niet te zeggen aan een verlies van 'innerlijkheid'. Daar is de eerder genoemde onttovering debet aan, maar zeker ook de valse nadruk op communicatie en individualiteit. Psychoanalyse en vrijheid van meningsuiting, kennis en kunst hebben niet het gat kunnen vullen dat industrialisme en consumptisme geslagen hebben. Integendeel. Als zogenaamd immateriële, 'hogere' goederen zijn ze opgenomen in de markt, onderworpen aan dezelfde economische wetten die voor materiële goederen gelden.

Spiritualiteit, intimiteit, diepgang en authenticiteit staan niet meer *tegenover* hun 'vijand', te weten de industriële samenleving; in deze informatie-samenleving zijn ze innig verstrengeld geraakt met alles waar ze logischerwijs de antipode van zouden moeten zijn. Kritiek zoals de Frankfurter Schule nog kon bedrijven, wordt lastiger nu er geen sprake meer is van een dialectiek, van een (aanwijsbare of fictieve) tweedeling tussen de reflexieve geest en het op productie gerichte denken, en tussen immateriële en materiële waarden.

Dat wij illusies armer zijn geworden is op zichzelf nog geen schokkende constatering. Ook generaties vóór ons klaagden over verliezen, zoals er ook al eeuwen over taalverloeding wordt geklaagd. Iedere positieve maatschappelijke ontwikkeling brengt verliezen met zich mee en nog los daarvan: het volwassen worden brengt evenzoveel ‘verliezen’. Van Marcel Prousts *A la recherche du temps perdu* tot J.J. Voskuils *Bij nader inzien* – in de literatuur wordt veel aandacht besteed aan de verloren onschuld, aan de heimwee naar het paradijs waarin genegenheid, vriendschap en verwondering belangrijker waren dan status verwerven en rationeel kunnen functioneren.

Het probleem waarmee mijn vrienden en ik te maken hebben, is niet zozeer dat het ons aan bepaalde waarden ontbreekt, maar dat er juist te veel middelen zijn om de leegte op te vullen of het gemis te lenigen. Wie verlangt naar ervaringen en ideeën die het innerlijk voeden, kan zich wenden tot de markt van geestelijke waren. Maar of die waren ook waarden zijn, dat is maar de vraag.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

De noodzaak van geestelijke ascese

Vrienden, collega's en kranten houden me ongevraagd op de hoogte van alles wat ik gemist heb. De films die me zijn aangeraden of waar ik zelf nieuwsgierig naar ben, draaien al niet meer als ik eindelijk tijd heb om naar de bioscoop te gaan. Tentoonstellingen zijn afgelopen, theatervoorstellingen blijken uitverkocht. Ik besluit een boek te lezen waar mijn lievelingsrecensent enthousiast over is, maar door me een paar avonden met het boek af te zonderen, mis ik een lezing, een concert, een interessante documentaire op televisie. Ik wil nog eens een weekend naar een Zen-klooster. Ik ben uitgenodigd voor een symposium over ethiek. Iemand stelt voor om eens samen een cursus te volgen. Bij de videotheek huur ik de films waar ik te laat voor was en mis daardoor weer nieuwe films. Na het symposium lees ik werk van de auteurs die mijn belangstelling hebben gewekt, maar met die kennis kan ik niets aanvangen omdat niemand in mijn directe omgeving dezelfde boeken heeft gelezen. Steeds weer zie ik mezelf geplaatst voor de keuze tussen breedte of diepte, tussen kwantiteit of kwaliteit.

Is het goed om veel verschillende mensen te ontmoeten en de gesprekken met hen te beoordelen op het intellectueel en informatief gehalte ervan? Moet ik dicht bij de paar mensen blijven die ik, door wat we samen hebben meegemaakt, mijn vrienden ben gaan noemen – ook al zijn er soms avonden waarop we elkaar niets te vertellen hebben? Of bestaat er niet zoiets als een abstracte of/of keuze en moet ik gewoon blijven doen wat mij op een bepaald moment het meeste bevrediging schenkt? Maar gesteld dat ik dat doe, hoe egocentrisch en consumptief ben ik dan?

De vragen die ik hier stel lijken strikt persoonlijk en zijn

alleen voor mijzelf te beantwoorden. Toch valt het me op dat meer mensen zich voor dezelfde afwegingen geplaatst zien; afwegingen die eenieder wel *moet* maken in een samenleving die communicatie zo eenvoudig heeft gemaakt en waarin de mogelijkheden om de geest te voeden overvloedig zijn.

Het is inderdaad waar dat bovengenoemde vragen alleen voor mijzelf te beantwoorden zijn en dat ieder ander die zich soortgelijke vragen stelt deze ook alleen voor zichzelf kan beantwoorden. Ze zijn particulier en existentieel van aard.

Precies dit gegeven maakt dat we de vragen niet zomaar kunnen opnemen in een vertoog. Natuurlijk kunnen mensen met elkaar praten over de keuzes die ze maken of hebben gemaakt, over de psychologische achtergronden ervan, over motivaties, doelstellingen en 'levensprogramma's'. Maar het praten alleen is nog geen antwoord geven in de diepere betekenis van het woord.

Het werkelijke antwoord geven bestaat uit handelingen enerzijds en weigeringen anderzijds. Ter illustratie: iemand kan, bijvoorbeeld in een talkshow, op een avond met vrienden, in het forum van een symposium, vertellen waarom hij na een aantal losse relaties en vele malen vrij de liefde te hebben bedreven, nu dan toch heeft gekozen voor het monogame huwelijk. Hij geeft antwoord op de vraag waarin beide leefwijzen kwalitatief van elkaar verschillen, welke ervaringen ertoe hebben bijgedragen dat hij zichzelf voor een keuze geplaatst wist en waarom hij het nu moreel 'juister' vindt om een getrouwd man te zijn, met alle geneugten, maar ook met alle verplichtingen vandien. Zijn toehoorders zullen hem begrijpen of het met hem oneens zijn, ze kunnen hun waardering uitspreken of hem proberen onderuit te halen met opmerkingen die aantonen dat de keuze minder nobel is dan zij lijkt. In hoeverre spelen opportunisme en een behoefte aan veiligheid en gemakzucht niet ook een rol bij een zogenaamd ethische keuze?

Een goed van de tongriem gesneden spreker zal zichzelf verdedigen, zijn keuzes beargumenteren en zo bescheiden zijn om zijn gelijk niet tot dogma te verheffen. Hij weet immers ook dat hij ooit anders over de liefde heeft gedacht. Nog steeds is hij bereid te luisteren naar de meningen van anderen, nog steeds staat hij open voor visies die de zijne aanvullen, nuanceren of lichtjes ombuigen. Met andere woorden, hij is in staat om niet alleen goed te spreken, maar ook een goede gesprekspartner te zijn. Dit is echter nog iets anders dan een goede partner zijn. Dezelfde spreker is bij zijn vrouw misschien helemaal niet degene die hij, als hij vragen aangaande zijn keuzes beantwoordt, zou willen zijn.

Hij kan het belang van wederzijdse zorg hebben benadrukt, maar in werkelijkheid chagrijnig worden wanneer zijn vrouw migraine heeft en hem vraagt de boodschappen te doen. De paar keer dat hij zich betrokken toonde of heeft mogen bemerken hoe prettig het is als een ander zich betrokken toonde ten opzichte van hem, hebben hem laten kennismaken met een ideaal dat helaas niet altijd even makkelijk te verwezenlijken is – in een huwelijk breng je immers niet alleen je eigen idealen mee, maar ook je eigen karakterzwaktes, stemmingen en weerstanden. Bovendien kan de ander jouw pogingen tot meeleven misverstaan of zelfs afwijzen. Het dagelijks leven schikt zich nu eenmaal niet naar onze idealen. Met dat cliché hebben we het te doen, maar dat betekent nog niet dat het zinloos is onszelf vragen te stellen. Ik denk alleen dat een discussie over psychologie, keuzes, ethische idealen en de beste, concrete invulling daarvan in veel gevallen zinloos is.

Aan dergelijke gesprekken (en aan boeken en artikelen) over ‘het juiste leven’ wordt een veel te grote waarde toegekend.

Ik citeer in dit verband de in 1997 overleden Poolse cineast Krzysztof Kieslowski:

“Verdampde dagen

We moeten ons afvragen waarom er tussen ons niet meer de liefde is, waar wij zo naar verlangen. De Liefde is één van die dingen waar wij, door onze dagelijkse sores geen tijd meer voor hebben. We zijn te egoïstisch geworden, te verliefd op ons zelf. Wij doen helemaal niet meer zoveel voor onze naasten.

En als we dan 's avonds thuiskomen en ons dat realiseren, dan komen we tot de ontdekking, dat we zogenaamd alles voor onze naaste deden, maar in feite geen tijd, geen puf meer hebben om de ander in de armen te nemen en gewoon iets liefs, iets aardigs tegen elkaar te zeggen. Onze energie is op, die is in de loop van de dag gewoon verdampd. Daar ligt ons werkelijke probleem. We hebben geen tijd meer voor onze gevoelens en voor de hartstocht die daarmee samengaat.”

Het denken en praten over onze gevoelens heeft de plaats ingenomen van het voelen zelf. En met ‘voelen’ bedoel ik niet het nadrukkelijk opzoeken van een halfzachte goedmoedstoestand die onredelijke of overemotionele uitingen legitimeert. Ook is voelen in mijn definitie niet tegengegesteld aan denken in de ruimste zin van het woord. Slechts het denken dat het eigen innerlijk bejegt als betreft dit innerlijk een (studie)object dat beschreven kan worden in de daartoe aangereikte talen (die van de psychologie en soms die van de ethiek), beschouw ik als antipode van het gevoel. Het is namelijk dit denken dat het innerlijk ‘veruiterlijkt’, dat de diepte naar de oppervlakte tilt en het intiemste benoemt in de kille bewoordingen van het heersende discours – opdat wat iemand persoonlijk ervaart, begrijpelijk wordt voor iedereen.

De genoemde talen hebben zich meester gemaakt van onze beleving, onze zelfperceptie aangetast en de communicatie met onze naasten verontreinigd. We praten ‘over’ onszelf in plaats van als onszelf. We ‘verwerven’ diepgang

en spiritualiteit door veel informatie hieromtrent tot ons te nemen, door onze idealen te kiezen en deze vervolgens te adstrueren met redelijke argumenten. We ‘werken’ aan onze authenticiteit en discussiëren over engagement, kortom, onverschilligheid en klakkeloosheid vallen ons geenszins te verwijten.

Maar in al deze zogenaamde pogingen tot individuatie en betrokkenheid onderschrijven we de nivellerende principes die voortvloeien uit de verplichting jezelf openbaar te maken. Grover gezegd: we blijven nog steeds kuddedieren, die ditmaal weliswaar niet achter een religie aanhuppelen, zich niet scharen achter een politiek systeem of hun ogen gericht houden op een ideaal utopia, maar wel heilig geloven in de maakbaarheid van een hoogstaand geestelijk leven waarmee we ons kunnen onderscheiden en waarmee we de communicatie op gang houden.

De plicht om te praten en de plicht om ‘op de hoogte te blijven’ gunnen ons nauwelijks tijd voor afzondering en verstillig.

Inderdaad, we hebben geen tijd meer voor onze gevoelens. We vinden het moeilijk om niets te doen, om niets te denken, om niets te horen, te lezen, te bespreken te hebben, om niet te registreren, te interpreteren, te bekritisieren en om tot niets te besluiten. De geest móet actief blijven. Ledigheid is, voor wie bewust wil leven, nog steeds des duivels oorkussen.

Toch is diezelfde ledigheid onontbeerlijk voor degene die het gevoel een kans wil geven. Pas wanneer de informatiekraan voor een wijle wordt dichtgedraaid en de dingen en mensen om ons heen niet meer om onze mening lijken te vragen, komen we op het spoor wat we voelen. Zoals twee verliefde mensen zich afsluiten voor de rest van de wereld omdat ze genoeg hebben aan elkaar en de sfeer in en tussen hen willen vrijwaren van alles wat hen van elkaar wegvoert, zo kunnen ook wij ons afsluiten voor impulsen die de geest prikkelen, om intiem alleen te zijn met onze

gevoelens. Het gevoel spreekt geen psycholoogetaal, heeft weinig met moraal van doen en trekt zich niets aan van wat 'men' vindt, noch van modes, van logica, van relevantie.

Dierbare en pijnlijke herinneringen krijgen de kans zich te tonen. Een boek dat we lang geleden gelezen hebben heeft er, door wat we in de tussentijd hebben gedacht en meegemaakt, nieuwe betekenissen bij gekregen; in onze verbeelding is het verhaal evenzeer een deel van onszelf geworden als concrete ervaringen dat zijn. Hetzelfde kan gelden voor fantasieën die we ooit hebben gehad, voor films die we hebben gezien, voor verhalen die anderen ons hebben toevertrouwd. Omdat we geen bewuste selectie hebben kunnen maken van belangrijke versus minder belangrijke herinneringen, worden we geconfronteerd met een arbitraire, onsamenhangende reeks ervaringen die in veel gevallen niets te maken lijkt te hebben met ons huidige leven, laat staan met wat we daarover denken en beweren. Melancholie en plezier, verwondering en woede, vertwijfeling en verlangen dienen zich in de stilte aan. Beelden, dromen, muziekfragmenten, zinnen die we om de een of andere reden hebben onthouden en fysieke sensaties vormen een onherleidbaar geheel dat ons zowel vertrouwd als vreemd voorkomt. Vertrauwd: omdat ik het ben, en niemand anders, aan wie deze specifieke eenheid van verschillende stemmingen en herinneringen ontspringt. Omdat ik de enige ben die zich niet als een buitenstaander tot mijn gevoelens verhoudt, omdat ik de enige ben die er inspiratie uit kan putten of er verlamd door raakt, omdat ik en alleen ik de waarde kan afleiden uit de intensiteit van het beeld of de stemming welke zich opdringt. Ieder ander kan mij vertellen dat ik niet kwaad hoef te zijn, of teleurgesteld of enthousiast over 'zoiets kleins als...', maar zelfs als ik daarmee instem blijft mijn gemoedstoestand bestaan.

Het is daarom dat mijn gevoelens mij ook vreemd voorkomen. Vreemd: omdat ik er geen invloed op heb. Een paar maanden geleden kocht ik een paar videobanden met lachfilms die me in een vrolijke, maar ook in een neutrale

bui inderdaad aan het lachen maakten. Ze een tweede keer zien deed aan de pret niks af. Integendeel. Juist omdat ik ditmaal wist op welke actie van de hoofdpersoon er weer een grap zou volgen, schoot ik al bij voorbaat in de lach. 'Deze films zou ik ook eens moeten draaien als ik me verdrietig voel,' dacht ik. 'Ze hebben zoveel kracht dat ze een mineurstemming zomaar kunnen doen omslaan in het tegendeel.' Echter, de eerstvolgende keer dat ik me verdrietig voelde, hielp dit voornemen mij niet. Ik zag de scènes met de bewuste grappen nog levendig voor me en wist meteen dat mijn gevoel alleen maar afbreuk zou doen aan de film. Waarom moest die acteur zich altijd zo uitsloven? Waarom zou ik me nog langer inlaten met dit goedkope leedvermaak? Deze en andere sombere vragen zouden van de film niets overlaten. Mijn verzet tegen alles wat met humor te maken had was zo groot dat ik ook pogingen van andere mensen om mij aan het lachen te maken, bezag met een schampere blik. Wat ging er toch weinig in 'de anderen' om. Wat armoedig, om met zoveel lichtvoetigheid over de zware thema's van het leven heen te walsen. En wat staken mensen eigenlijk veel energie in het nabootsen van typetjes, in het bedenken van gekke loopjes en woordgrappen, in het op de korrel nemen van iedereen behalve zichzelf – alles om maar vriendelijk te worden gevonden en geen strijd met eigen zwaktes te hoeven aanbinden.

Hoewel ik wist dat ik normaliter heel anders over humor dacht, bleek mijn stemming toch machtiger dan mijn verstand. Ik kon niet ingrijpen, noch kon ik me identificeren met het pessimisme dat toch wel degelijk 'mijn' pessimisme was.

Het gevoel vroeg om andere dingen dan mijn verstand voor mij bedacht had. Het vroeg niet om lachfilms maar om droevige muziek en een eenzaam wandelingetje door de regen. Pas toen ik toegaf aan deze wens, verloor de stemming haar opdringerige karakter. In plaats van me tegen het verdriet te verzetten, het te pareren met handige oplossingen en het kapot te denken, gaf ik mijn gevoel de

kans zijn volheid te openbaren. Hiermee bedoel ik overigens niet dat ik me overgaf aan zelfmedelijden of probeerde door middel van een analyse de oorzaken en wie weet wel de 'schuldigen' aan mijn mistroostigheid aan te wijzen. Zowel zwelgen in het eigen gevoel als het gevoel met methodes van de rede te lijf gaan zijn actieve wilsdaden; de eerste houding vloeit voort uit een bewuste keuze om het gevoel alle status te geven, de tweede houding is bedoeld om het gevoel geen enkele status te geven. Beide houdingen voegen iets toe aan het naakte gevoel en laten het daarmee dus niet intact of liever, niet bestaan zoals het zich aandient. Het gevoel laten spreken vergt een zekere passiviteit.

Die passiviteit verwarren we vaak met de o, zo gevaarlijke ledigheid.

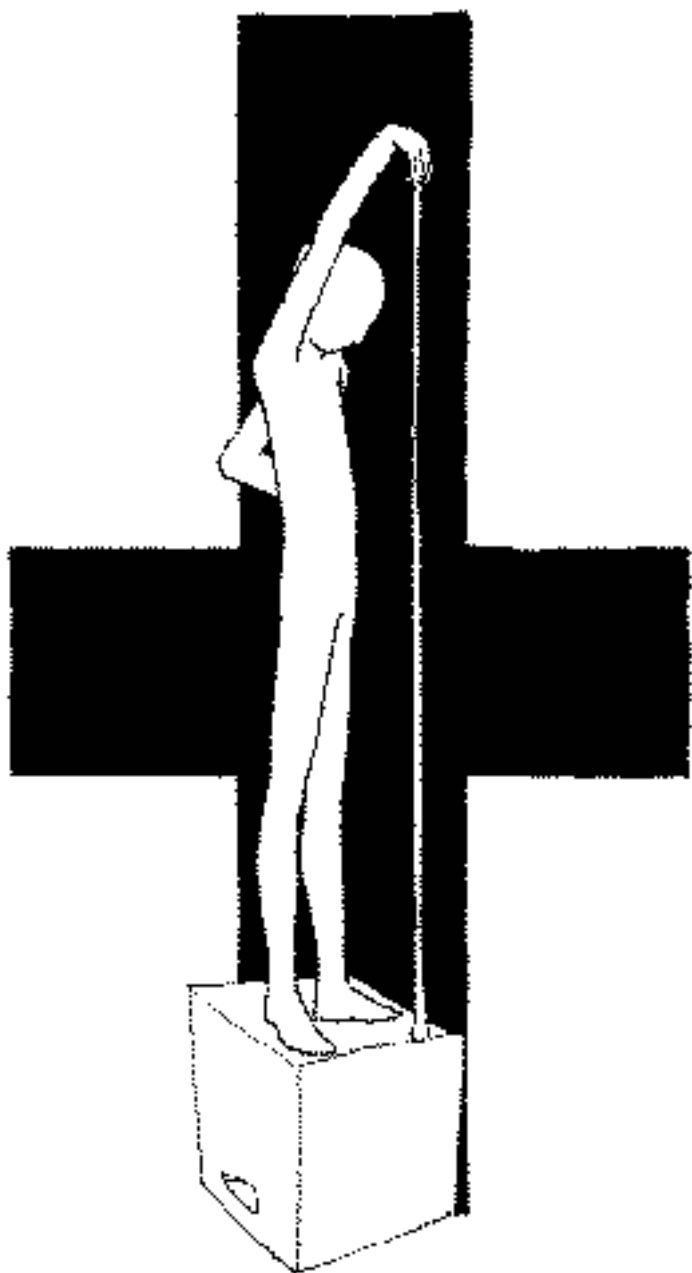
Iemand die 'niets doet' is een nietsnut. Hij is asociaal, onverschillig, lui, onnadenkend, hij houdt er geen mening op na, is kleurloos, zal het niet ver schoppen, 'zweeft', parasiteert en kent geen hartstocht. Om terug te komen op de verliefden die ik hierboven noemde: onze samenleving staat het mensen die net hun 'ware' hebben ontmoet toe zich gedurende een paar maanden verliefd te gedragen, maar als het stel zich eenmaal heeft gevormd moet het ook over zijn met de waan. Werk, vriendschappen, kennisvergaring en gesprekken mogen niet lijden onder de dwaasheden van een verliefde.

"Er is nog wel meer onder de zon dan die geliefde van jou", zullen buitenstaanders roepen en hem verwijten dat hij geen oog meer heeft voor zaken die ertoe doen en er, voor de komst van de geliefde, ook voor hemzelf altijd toe hebben gedaan. Voor de verliefde persoon zelf is dit een omkering van feiten. Wat er werkelijk toe doet is het samenzijn met de geliefde. Alle overige activiteiten zijn weliswaar nuttig of noodzakelijk, maar dan alleen als ze het samenzijn in het vooruitzicht stellen. We nemen mensen die 'te lang' en 'te nadrukkelijk' verliefd zijn hun ledigheid kwalijk, maar houden ze zich ledig? Leven ze niet in

een volheid die ‘normale’ mensen juist moeten ontberen omdat die zich, op hun beurt, weer ledig houden met het zichzelf opgejaagd onledig houden?

Natuurlijk wil ik met het stellen van deze vraag niet per se oproepen tot het leiden van een ‘verliefd’ leven. Wel ben ik van mening dat het ons innerlijk ten goede komt wanneer we op gezette tijden een zekere geestelijke ascese betrachten, waarin we het denken over – en het praten over – laten voor wat ze zijn en ons openstellen voor datgene wat ons gevoel ons te melden heeft.

Me dunkt dat existentiële keuzes pas gemaakt kunnen worden na een opschorting, een epochè, van het vertoog en de daarmee samenhangende waarden die we hebben overgenomen teneinde onszelf kenbaar te maken. De poëzie van het gevoel opnieuw leren verstaan: daarmee begint het antwoord op de vraag wie ieder van ons is en wil worden.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Actief passief zijn

Als mensen met elkaar spreken over het maken van keuzes, wordt meestal het 'ja' zeggen tegen bepaalde mogelijkheden benadrukt. Vertelt iemand ons (een deel van) zijn levensverhaal, dan bestaat dit verhaal uit ontmoetingen, gebeurtenissen, aanbiedingen die toevallig op iemands pad kwamen en die niet werden afgeslagen, uit wensen die iemand verwezenlijkt heeft, uit kennis en informatie die iemand tot zich heeft genomen om te komen waar hij nu is, uit blokkades die overwonnen zijn. In een dergelijke geschiedenis is alleen plaats voor het positieve; kiezen is vanzelfsprekend het kiezen vóór, kansen zijn aangegrepen, weerstanden zijn op eigen kracht getransformeerd, bepaalde ethische handelingen en het tot stand komen van een in een hoge mate consistente levensvisie kunnen in retrospectief 'logisch' worden verklaard, waardoor het lijkt alsof de hoofdpersoon in het verhaal zich altijd al bewust is geweest van oorzaken en gevolgen en volstrekt onafhankelijk het leven heeft samengesteld dat het beste bij hem past. Wat in een dergelijk verhaal onduidelijk blijft is de keerzijde van het maken van keuzes, het negatieve aspect ervan, het 'nee' zeggen. De aanbiedingen die zijn afgeslagen, de vriendschappen die zijn verwaterd, de wegen die zijn vermeden, worden niet in de geschiedenis verdisconteerd.

Op zichzelf genomen is dat niet meer dan begrijpelijk. Het is eenvoudiger te vertellen in welke landen je wél hebt rondgereisd en waarom deze landen je al van tevoren aantrokken, dan alle resterende landen op te sommen en te zeggen waarom je daar níet bent geweest. Hetzelfde geldt voor studies die je niet hebt gevolgd, personen met wie je niet bevriend bent geraakt, werk dat je niet bent gaan doen, talenten die je niet hebt ontwikkeld. Bovendien zit er ach-

ter het nalaten van bepaalde zaken geen eenduidige reden. Er is gewoonweg te veel aanbod om ook het 'nee' zeggen in alle gevallen toe te schrijven aan een bewuste keuze.

Doordat de al vaker beschreven praatcultuur zoveel belang hecht aan levensverhalen, zijn de wetmatigheden waaraan een goed verhaal moet beantwoorden ook de wetmatigheden geworden waaraan een goed leven moet beantwoorden, lijkt het wel. Iets kunnen weigeren geldt niet als een kwaliteit, tenzij het weigeren een actief protestkarakter heeft. Geen auto willen bezitten, geen vlees willen eten, je niet inlaten met drugs of de televisie de deur uit doen, zijn weigeringen oftewel negatieve keuzes die opvallend genoeg zijn om, alweer, in een verhaal te kunnen worden opgenomen. Het weigeren waar ik op doel, betreft niet dergelijke zichtbare wilsdaden maar een geestelijke houding. Het is een houding die zich kenmerkt door onthouding.

Het is een keuze voor geestelijke soberheid en een keuze tegen (aspecten van) de informatiecultuur, tegen de overdaad aan nieuwsberichten, meningen, culturele manifestaties, de discussies daarover en wetenschappelijke onderzoeken. Een geest die zich niet voortdurend laat prikkelen, wordt op zichzelf teruggeworpen. Hij trekt zich terug uit het vertoog en daarmee uit de maatschappij. Hij aanvaardt het risico veel nieuwe ontwikkelingen te zullen missen en daarmee – tijdelijk – niets te hebben om over na te denken. Toch is het juist in deze leegte dat zijn eigen volheid aan het licht kan komen.

Een paar dagen geleden ging ik samen met mijn geliefde naar een balletvoorstelling die ons allebei diep raakte. Hoewel de recensies de dag erna bepaald niet lovend waren, bleven wij erbij dat we zelden zoiets moois hadden gezien. Zonder de voorstelling fragment na fragment te kunnen analyseren koesterden we de herinnering, die als het ware een gouden glans over de volgende dag legde. We wisten dat we de ervaring niet wilden laten beschadigen met te veel woorden, en al evenmin door een overdaad aan nieu-

we impulsen. Echter, we hadden ook al kaartjes voor een toneelvoorstelling die uitgerekend een dag na het ballet plaats vond. Een beetje calvinistisch plichtsbesef maakte zich van ons meester: “Tachtig gulden aan kaartjes weggevoeren is niet iets wat je elke dag doet.”

“We gaan al zo weinig naar het theater, is het dan niet zonde om die ene keer dat we wel gaan te laten lopen?”

“Kunnen we niet pas een oordeel hebben over zo’n spraakmakend, shockerend stuk nadat we er zelf geweest zijn?”

Uiteindelijk besloten we toch te spijbelen. Niet omdat we geen zin hadden, maar om de balletvoorstelling recht te doen. Die moest de kans krijgen nog zo lang als daarvoor nodig was de sfeer in en tussen ons te bepalen; was er een schrikbarend daverend toneelstuk overheen gegaan, dan zou de tedere nawerking van het ballet hebben kunnen verstommen of waren we in de ‘fout’ vervallen om de voorstellingen met elkaar te vergelijken. Iets wat, alleen al omdat het hier totaal verschillende disciplines betreft, niet erg eerlijk is.

Ik wil met dit voorbeeld niet vaststellen dat het beter is kunst met ruime tussenpauzes tot je te nemen dan veel dingen achter elkaar te bezoeken. Wat goed en niet goed is in dezen, kan niemand voor een ander bepalen. Desalniettemin ben ik er heilig van overtuigd dat we dergelijke beslissingen pas kunnen nemen als we de bereidheid hebben te luisteren in plaats van te spreken, en gevoelvol te denken, in plaats van te denken in meningen. Ons persoonlijke leven wint aan diepte wanneer we onszelf de rust gunnen om informatie en ervaringen te laten beklijven en ze iets met ons te laten doen. Een weigerende houding respecteert de macht van het gevoel, zonder dit op een voetstuk te plaatsen.

In tegenstelling tot de modieuze mens-van-zijn-tijd die alles volgt, over alles nadenkt, die alle middelen aanwendt om gehoord te worden en enthousiast iedere nieuwe opinie of wetenswaardigheid begroet, die zichzelf met gemak

kan uitleggen aan derden en de taal in de eerste plaats ziet als handig communicatiemiddel, zoekt de weigerende mens de stilte op, de intimiteit van het eigen ik. Dat klinkt misschien als een egocentrische daad, maar in hoeverre is het geven en vergaren van kennis, meningen en informatie dat niet eerder? Een televisiereclame die me zeer tegen de borst stuit is die van de ICT-firma Ericsson. Op het zwarte scherm worden witte letters door een onzichtbare hand getypt. In afzonderlijke regels verschijnt deze tekst:

“This is a message. You are the receiver. Wouldn't it be nice if it were the opposite? Make yourself heard.”

Dit “Make yourself heard” komt in al hun commercials en billboard-advertenties terug. Ik beschouw het zinnetje niet alleen als een handig trucje om ons geheugen te bewerken, maar ook als een samenvatting van datgene wat we geacht worden als hoogste goed te zien: gehoord worden.

Het vergaren van materiële goederen geeft allang geen bijzondere status meer. Sinds de onoverkomelijke verschillen tussen geboren aristocraten en mensen uit lagere milieus dankzij kapitalisme en liberalisme zijn uitgewist, staan de nieuwe rijken niet meer dusdanig ver van de gewone man af, dat het rijkeluisleven door laatstgenoemde geïdealiseerd, geromantiseerd en begeerd hoeft te worden. We weten inmiddels dat wie rijk is daarmee nog niet per definitie interessant is. De democratische gedachte is thans zo ver doorgeschoten dat we geloven dat we pas iemand zijn als we gezien en gehoord worden. In interviews mag de man van de straat, als vrije-tijdslezer, zijn oordeel vellen over wat volgens hem de roman van het jaar moet heten, zonder dat hij zich ooit heeft verdiept in de geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Hij mag zich mengen in theologische discussies, het woord ‘filosofie’ zomaar noemen en naarmate hij beter uit zijn woorden komt, des te groter de kans dat hij vroeg of laat een bekende Nederlander wordt. Omgekeerd mogen de echte bekende Nederlanders als ware specialisten spreken over zaken

die niets met hun professie te maken hebben. Een voormalige Dolly Dot maakt zich in plat Noordhollands sterk voor de mensenrechten, de voetballer houdt een rede tegen racisme, een prinses brengt het New Age-gedachtengoed onder een breed publiek aan de man. De beroemden laten horen dat ze heel gewoon zijn en buiten hun vak ook nog andere interesses hebben, de gewone mensen worden beroemd door de kunst af te kijken van deze helden uit hun eigen midden. Wie wie nabootst is niet meer duidelijk. Wel duidelijk is dat je gehoord moet worden. Wat we democratie noemen, is het zuiverste egocentrisme verpakt in een 'menselijk' jasje en met de term 'communicatie' hoog in het vaandel. Wanneer er wordt gesproken over de 'Global village' waarin we thans leven, klinkt dat bijzonder gezellig. Er doemt het beeld op van de Griekse agora waar Socrates en zijn vrienden rondliepen en met elkaar discussieerden, verlangend naar waarheid en met belangstelling voor elkaars redeneringen. Maar gaat het er op ons technologische marktplein ook zo aan toe? Vooronderstelt het neutrale begrip 'menschelijkheid' niet ook een fysieke aanwezigheid? Zijn de handen die naar elkaar reiken, de blikken die worden gewisseld en de sfeer die mensen met elkaar scheppen om het gesprek een prettige, onbenoembare meerwaarde te geven niet veeleer de voorwaarden voor contact en communicatie? Ik ben benieuwd wat we ons later beter kunnen herinneren: de interessante discussie op Internet of de zomeravond met oude studievrienden. Onthouden we het tussen de bedrijven door gevoerde, intieme telefoongesprek, of blijft de stille boswandeling met een geliefde langer in ons geheugen? Het zijn vragen die zich misschien nu nog niet laten beantwoorden, maar ik hoop, door ze te stellen, al datgene wat zich niet in de a-poëtische 'praktische' spreektaal laat noemen in ere te herstellen. Anders gezegd, er is méér in ons leven dan die dingen die zich laten opnemen in het vertoog en daarbij bovendien het vertoog op een voetstuk zetten. In zijn openingsrede van het Rotterdamse dichtersfestival Poetry

International van 1998 zei de Australische dichter Les Murray:

“Als we poëzie in plaats van intellect beschouwen als de sleutel tot cultuur, zijn daarmee ook de eventuele toekomstige gevaren van de artificiële intelligentie van machines bezworen, want die intelligentie omvat domweg niet het hele bereik van de dimensies waarin wij leven en denken.”

Met deze hoopvolle gedachte ben ik het helemaal eens. Maar het er alleen maar op verstandelijke gronden mee eens zijn is nog niet genoeg. Ik denk dat we ook moeten leven met een oor voor poëzie, voor het gevoel, voor het fijnzinnige en meerduidige, voor sferen en de kostbaarheid van warmte en betrokkenheid tussen mensen. Met name kunstenaars, academici, politici en al degenen die zeggen ‘bewust’ te willen leven en te reflecteren over de maatschappij, zouden zich meer mogen bezinnen op de hoge vlucht die het geestelijk leven heeft genomen sinds er zoveel aanbod op de communicatie-markt is gekomen en zoveel mensen gehoord willen en kunnen worden. Is dit nog wel geestelijk leven? Wordt intellectualiteit niet meer en meer afgemeten aan de hoeveelheid informatie die iemand tot zich heeft genomen, aan de snelheid waarmee hij de ene wetenswaardigheid met de andere kan combineren, het gemak waarmee iemand uit zijn woorden kan komen, kan citeren en zelfs relativerende kanttekeningen kan plaatsen bij zijn eigen monoloog? Is slim en belezen zijn hetzelfde als kunnen nadenken?

Ook in de kringen van mensen die van nadenken hun vak hebben gemaakt, heersen trends die klakkeloos worden opgevolgd met ‘je moet tegenwoordig wel’ als excuus.

Me dunkt dat werkelijk geestelijk leven zich ook bezighoudt met die dingen die niet in de mode zijn. Die niet passen in een (taal)systeem en altijd een geheim karakter dragen omdat ze nooit helemaal te ontsluiten zijn voor een denken dat wil kunnen objectiveren en positiveren, dat formules zoekt en verbanden wil aantonen. Gehoord worden is één ding, kunnen luisteren is zo mogelijk nog be-

langrijker. Mensen die aan hun gevoel evenveel waarde toekennen als aan het denken, bereiken een evenwicht dat hen in staat stelt keuzes te maken die beter bij hen passen. Ze kunnen zich meer laten inspireren en daardoor creatiever worden, ze zullen zich rustiger voelen en, zo vermoed ik, meer plezier beleven aan het communiceren met anderen.

Het weigeren van het vertoog is hetzelfde als actief passief zijn. Het betreft het aanscherpen van de eigen zintuigen, het opnieuw leren ontvankelijk te zijn voor indrukken, voor gemoedstoestanden bij jezelf en bij anderen, voor de verbeelding en de herinnering, voor het geheimzinnige. Ook na de onttovering van de wereld is er genoeg 'tover' overgebleven; die tover is de mens zelf.

Désanne van Brederode, 'Stiller leven'
Valkhof Pers, Nijmegen 1998
(Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 86.4)

Openbaring versus openbaarheid

Eenieder die rouwt om het verlies van een geliefde of verwante, weet hoe bijzonder de werking van het geheugen is. Zolang je nog iedereen die je dierbaar is om je heen hebt, geldt er een bepaald soort vanzelfsprekendheid van de aanwezigheid. Je rekt erop dat je kinderen na school thuiskomen, dat je 's nachts naast je echtgenote slaapt, dat je moeder om de paar dagen opbelt en je collega op maandagmorgen weer aan het andere bureau in de kantoorkamer zit. Alleen op hoogtijdagen en in de vakantie maak je foto's van het geluk, alleen bij het ondernemen van activiteiten die je samen leuk vindt, bij het voeren van een wat dieper gesprek of in een moeilijke periode kan het je plotseling opvallen hoe verbonden je met de ander(en) bent en hoeveel je van elkaar houdt. Maar pas als de ander er voor goed niet meer is, krijgen ook de kleinste vanzelfsprekendheden hun ultieme betekenis; ieder karaktertrekje wordt gemist. De flauwe grapjes, de boze buien, de zorgen, de wijze van spreken, stem en gebaren, blikken en aanrakingen, het speciale gerecht dat iemand klaarmaakte, de kleding die iemand droeg – het geheugen blijkt alles te hebben opgeslagen, meer dan een camcorder of zelfs een dagboek ooit vermag. Rouw is een vreselijke, maar ook prachtige toestand van leven. Enerzijds ben je als nabestaande in bijna letterlijke zin beroofd van het onvervangbaar dierbaarste, namelijk een ander mens, anderzijds geeft het gemis je een intensiteit van herinneren terug die veel sterker is dan het je herinneren van mensen die je toevallig uit het zicht hebt verloren of het in herinnering brengen van alledaagse gebeurtenissen samen met iemand die er nog is.

Een bij alle existentialistische filosofen terugkerende oproep betreft het voor ogen houden van de eigen sterfelijkheid. Keuzes moeten gemaakt worden in het licht van

de eigen dood en dat we als 'project' ook in het laatste uur nog niet 'af' zullen zijn, niet volmaakt mogen heten, zouden we eerder als een uitdaging moeten zien dan als een excuus. Maar is de eigen dood denkbaar? Misschien als abstracte hypothese, als aanname – omdat tot nu toe ieder levend mens gestorven is – maar, veel kunnen we ons er niet bij voorstellen. Ik zou de gedachte aan de eigen dood dan ook liever vervangen zien door de gedachte aan de dood van iedereen en alles wat ons lief is. Dit betekent niet dat we ons permanent moeten onderdompelen in voorbarrige rouw, noch in pessimisme. Het betekent dat we gevoeliger voor het kleine en geheimvolle worden, voor het dagelijkse en onuitsprekelijke. Dat alle mensen met wie ik een relatie onderhoud sterfelijk zijn, dat een vriendschap 'sterfelijk' is, dat ik alles waar ik aan gehecht ben kan verliezen – niet met mijn eigen dood, maar al tijdens mijn leven – is schrijnend. Ik kan voor die gedachte vluchten om mezelf te sparen. Ik kan besluiten me niet meer aan iemand te hechten, afstandelijker worden, harder, cynisch desnoods. Ik kan me een 'carpe diem'-houding aanmeten en genieten van ieder moment, me opsluitend in de illusie dat ik in een eeuwig 'nu' leef. Besluit ik tot het laatste, dan doe ik het mij gegeven vermogen om te herinneren, te herdenken en te voelen geweld aan en daarmee dus ook de ander(en). Immers, ik geef ze niet de gelegenheid een blijvende indruk op me te maken. Vandaag heb ik het leuk met X, morgen heb ik het leuk met Y en gisteren riep ik nog dat ik razend veel van Z hield.

Raak ik de anderen kwijt of sterven ze, dan kan ik mijn rouw een opgewekt tintje geven door te zeggen "dat ik tenminste een plezierige tijd met de nu weggevalen persoon heb gehad," maar missen doe ik hem niet. Morgen vult een ontmoeting met A, B, of C de lege plaats wel weer op.

Beide houdingen, de afstandelijke en de hartelijke maar oppervlakkige, resulteren erin dat ik me nooit aan iemand hecht. (Of aan iets: wat voor mensen geldt, geldt in deze

redenering evenzeer voor werk, voor plaatsen, voor dingen.)

En zelfs als ik me niet hecht kan ik veel voor anderen betekenen, maar betekenis voor mij hebben de anderen niet.

Zoals rouw ons kan tonen hoe diep een jarenlang samenzijn met een ander mens ingrijpt in onze beleving, zo kan het voor ogen houden van de vergankelijkheid van mensen en dingen die ons lief zijn, ons helpen ontvankelijker te worden. Mijn leven is niet maakbaar. Ik kan prettig werk hebben waarin ik veel van mijn talenten kwijt kan, ik kan in een mooie omgeving wonen, in een mooi huis, ik kan een rijk sociaal leven hebben en het geld en de tijd hebben om vakanties te houden zoals ik die mij droom, om tentoonstellingen en voorstellingen te bezoeken, ik kan veel informatie tot me nemen en goed praten over alles wat me bezighoudt, ik word gehoord en anders zorg ik daar wel voor, maar morgen kan mijn geliefde ernstig ziek worden, mijn vader een dodelijk ongeluk krijgen of ik ontvang het overlijdensbericht van een vriend-op-afstand. De dood past niet in mijn 'verhaal', niet in mijn regie. Mijn spreken over mijn bewuste keuzes heeft geen rekening gehouden met het feit dat ik me in de sterfelijkheid van anderen moet schikken en daarna in de ondoorgrondelijke, niet te manipuleren macht van de rouw. Het psychologische vertoog schiet te kort, de term 'rouwverwerking' ten spijt. Ik wil helemaal niets verwerken of zoals dit heet 'een plek geven' zodat ik mijn oude leven weer kan hervatten. Ik *wil* rouwen, de pijn voelen die het gemis van die onvervangbare persoon veroorzaakt. Pas dan heb ik het gevoel dat ik zijn bestaan en betekenis die hij voor mij had, recht doe.

Het ethische vertoog schiet te kort. Ik rouw niet omdat ik denk dat dit moet, dat de dode dit van mij verwacht, dat het moreel juist is om te rouwen. Ik rouw omdat de rouw zich op de onvoorspelbaarste momenten aan mij opdringt. Dat wij kunnen rouwen en het gemis van een ander nooit

helemaal te boven komen, is evenzeer een gave als kunnen liefhebben en genieten dat zijn. Het vermogen om te rouwen en te herdenken betekent dat we beschikken over een noodzakelijke machteloosheid die maakt dat mensen en dingen indruk op ons kunnen maken op een wijze die we zelf niet in de hand hebben. Natuurlijk hoeven we niet te wachten tot iemand sterft voordat we beseffen hoeveel hij of zij voor ons betekent. Maar de gedachte aan het verlies, ooit, zonder reden en altijd zonder dat het samenleven is voltooid en alles is gezegd, kan de mondigheid waaraan we onze individualiteit afmeten wel relativeren. Ook al is het ons gelukt om gehoord te worden, horen we de anderen wel voldoende? Geven we mensen, maar ook boeken, kunstwerken, kennis, sferen, omgevingen en gesprekken wel voldoende gelegenheid om te bekliven? Geven we het spontane en toevallige wel een kans? Is er sprake van werkelijke communicatie, van contact, als we alle informatie en contacten zelf kiezen, onmiddellijk interpreteren, verklaren, in een verhaal inpassen en daarbij de schijn hoog houden dat we 'bewust' leven?

Zolang we het begrip communicatie gelijkschakelen aan een talige, intellectuele interactie tussen mensen, aan informatie-uitwisseling en aan openbaringen die bovendien in het openbaar worden gedaan, leven we allesbehalve bewust. Dàt doen we pas als we onze kwetsbaarheid en machteloosheid erkennen en beseffen dat communicatie een geheim is. Dat in onze innerlijke wereld en in de intimiteit tussen mij en een ander, tussen mij en iets anders, tussen mij en een tekst, zich wonderen voltrekken die meer diepte en betekenis aan onze levens geven dan welk ver-
toog ooit vermag.

LITERATUUR:

Roland Barthes, *Roland Barthes door Roland Barthes*, SUN, Nijmegen 1991.

(Vert. uit het Frans door Michel van Nieuwstad & Henk Hoeks).

Oorspr. uitgave Éditions du Seuil, (Écrivains de toujours: 96) Parijs 1975.

Michel Foucault, *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris 1971. Nederlandse vertaling: *De orde van het vertoog*, Boom, Meppel 1976

Michel Foucault, *Histoire de la sexualité 1-3*, Gallimard, Paris 1976-1984.

Nederlandse vertaling: *Geschiedenis van de seksualiteit 1-3*, SUN, Nijmegen 1984-1985.

Sören Kierkegaard, *Entweder – Oder*, DTV, München 1975

Kieslowski, citaat overgenomen uit: *Agenda van Verlangens* 1997

Uitgave: Buro Dvada, Utrecht

Distributie: Uitgeverij Erven J. Bijleveld.

PERSONALIA:

Désanne van Brederode (Utrecht 1970), publiceerde in 1994 de roman *Ave Verum Corpus – gegroet waarlijk lichaam* bij uitgeverij Querido.

Ze studeerde in 1996 af in de Sociaal Culturele Wijsbegeerte aan de v u te Amsterdam. Sinds 1994 schrijft ze een tweewekelijks column voor de Haagsche Courant. Samen met prof. dr. Herman van Gunsteren schreef zij in 1997 in opdracht van KPMG-Interimmanagement het lustrumgeschenk *Passie in management*. In het kader van de Boekenweek 1997 stelde ze in opdracht van uitgeverij Prometheus de bundel *Credo – bezielde verhalen uit de Nederlandse literatuur* samen. Voorts gaf ze lezingen en workshops over uiteenlopende levensbeschouwelijke onderwerpen voor onder andere het ministerie van Verkeer & Waterstaat, de Thomas More Academie, de Veerstichting, christelijke onderwijsorganisaties, studentenverenigingen en parochies.

Ze werkt momenteel aan een tweede roman.